

Питання трудового виховання дітей у дидактичному доробку Володимира Фармаковського

Євген АНТИПІН,

аспірант, старший викладач кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Дослідження ідей трудового виховання в історико-педагогічному контексті розвитку українського шкільництва суголосне сучасним освітнім стратегіям. Історико-педагогічні студії трудового виховання дітей засвідчують: у різні періоди ця проблема була визначальною щодо підготовки молодого покоління до праці. З огляду на те, що нині в Україні метою освіти визначено підготовку особистості до майбутнього самостійного життя, означена проблема має як наукову, так і практичну значущість. Герменевтичне висвітлення означеної проблеми дає змогу виявити нові знання щодо педагогічних процесів і явищ, висвітлити внесок В.Фармаковського, чії ідеї не знайшли належного відображення в наявних педагогічних дослідженнях.

Аналіз продуктивних ідей трудового виховання дітей, обґрунтованих у педагогів кінця XIX – початку XX століття, актуалізує пошук дидактичних джерел, що уможлиблює якість наукових досліджень. Різні підходи до формування джерельної бази в історико-педагогічних дослідженнях розкриваються в працях таких науковців: Д.Раскін (класифікація історико-педагогічних джерел), Н.Гупан (систематизація історико-педагогічних джерел), Н.Дічек (методологія історико-педагогічного дослідження), О.Сухомлинська (актуальні проблеми історико-педагогічних досліджень), Г.Іванюк (підходи і принципи відбору джерельної бази історико-педагогічного дослідження). В історико-педагогічних студіях, зазвичай, поза увагою дослідників залишаються дидактичні джерела, що розкривають авторський погляд на конкретно-практичну педагогічну проблему. З огляду на практику сучасної освіти, такі дослідження становлять як науковий, так і практичний інтерес.

Метою статті є студіювання основних ідей трудового виховання дітей на основі дидактичного доробку В.Фармаковського.

Термін «дидактичні джерела», що запропонував дослідник Д.Раскін, охоплює: підручники, посібники, методичні рекомендації, навчальні програми, плани, розклади занять, плани уроків, протоколи педрад, учнівські зошити, твори, тощо [4]. Науковець Н.Гупан, вказуючи на важливість дидактичних джерел в історико-педагогічному дослідженні, стверджує, що ці джерела одночасно вказують і на рівень розвитку історико-педагогічної думки, і на рівень знань наступного покоління, адже вони розкривають своєрідну норму знань, які мають засвоїти

учні [2]. Окремі аспекти вивчення джерельної бази з проблеми трудового виховання дітей (кінець XIX – початок XX століття) висвітлено у статті «Характеристика історіографії і джерельної бази дослідження проблеми наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)» [1].

Історико-педагогічні розвідки засвідчують наявність декількох перспективних ідей (положень) трудового виховання дітей в кінці XIX – на початку XX століття. Провідною ідеєю цього часу є використання ручної праці в навчально-виховному процесі закладів освіти. Практична реалізація означеного напрямку трудового виховання спрямовувала науковців до розроблення програмово-методичних аспектів упровадження ручної праці в освітній процес. Дослідження генези ідей трудового виховання актуалізує вивчення дидактичних джерел та здійснення їх усебічного аналізу з метою з'ясування змістового компоненту.

З огляду на актуальність проблеми у практичному вимірі та її недостатню вивченість, вважаємо доцільним звернення до видання В.Фармаковського «Методика ручної праці». Воно було задумане як методичний посібник для керівників шкіл, учителів ручної праці, батьків. Варто зауважити, що постать В.Фармаковського не отримала належного висвітлення в дослідженнях попередніх періодів (радянської доби, незалежної України). Володимир Гнатович Фармаковський (1842–1922) здобув освіту в духовній академії Санкт-Петербурга. Працював викладачем історії у Вятській жіночій гімназії та духовній семінарії. Згодом працював інспектором народних училищ Херсонської та деяких інших губерній

Російської імперії. Наприкінці життя В.Г. Фармаковський працював у департаменті початкової освіти Міністерства народної освіти. Володимир Фармаковському належить багато наукових, методичних, а також публіцистичних праць, виданих у різних містах, зокрема Одесі та Києві [3]. Він є автором таких праць, як: «Методика шкільної дисципліни»; «Методика ручної праці»; «Початкові училища Міністерства народної освіти»; «Початкова школа Міністерства народної освіти» тощо [там само].

Концепт трудового виховання дітей відображує епоху, котру називають імперською добою. Володимир Гнатович Фармаковський у книжці «Методика ручної праці», що була видана в Одесі 1889 року, не тільки висловлював підтримку ідеї впровадження ручної праці в навчальний процес початкової школи, а й надавав допомогу вчителям щодо роз'яснень у питаннях: «Для чого потрібна праця в школі?», «Яке місце в житті вчителя і учнів повинна займати ручна праця?», «Як домогтися результату у викладанні ручної праці?» [5]. Кінець XIX століття характеризується жвавою полемікою серед науковців, педагогів та організаторів освіти щодо значення і ролі ручної праці в навчальному процесі шкіл. Серед багатьох прихильників ручної праці були й відверті противники її впровадження в початковій школі. Представники цього педагогічного напрямку відстоювали думку про те, що праця не може бути засобом виховання, оскільки вона заміщує справжнє трудове виховання простим ремісництвом і тому завдає шкоди, негативно впливає на розвиток особистості дитини. Ці педагоги гостро критикували ручну працю як навчальний предмет і пропонували використовувати її тільки в позашкільній діяльності чи професійній підготовці.

Аналіз праць В.Фармаковського дає підстави вважати, що його погляди на трудове виховання склалися під впливом ідей Й.Г. Песталоцці та Ф.Фребеля, які визначали фізичний розвиток ключовим у формуванні особистості. Педагог звертає увагу на організацію роботи дитячих садків Ф.Фребеля, що мали на той час успіх і доводить необхідність такої організації всієї початкової ланки освіти [5, с. 4].

У передмові до видання «Методика ручної праці» В.Фармаковський обґрунтував ідеї використання й впровадження ручної праці в освітньому процесі початкової школи. З огляду на дискусійну проблему, у цій книжці він виокремив три групи фахівців, а саме: прихильники ідеї використання ручної праці як основи всього виховання; представники ідеї використання ручної праці як нової форми навчання; педагоги, які вбачали необхідність у використанні ручної праці як окремого предмета. Трудове навчання вони розглядали як засіб вирішення завдань виховання і навчання.

В.Г. Фармаковський підтримував зазначені ідеї. Він вважав, що ручна праця має розглядатися в практиці виключно з педагогічного погляду, тобто як інструмент виховання й засіб правильного

розвитку природи дітей. Тому плекання господарських навичок, ремісничих умінь чи художньої техніки не виходили на перший план. Педагог висловив судження щодо розуміння сутності педагогічного значення ручної праці як засобу виховання. Він обґрунтував функції ручної праці, а саме:

- виховання в дітей поваги до праці, позитивно-го сприйняття і готовності до фізичної праці;
- розвиток загальної моторики рук;
- виховання самодіяльності в дітей;
- набуття якостей точності й акуратності;
- розвиток наполегливості, уважності та старанності;
- вплив на всі сторони дитячої природи, підтримка активного та життєствердного настрою, що забезпечує умови для виховного впливу [5, с. 12].

Ідеї В.Фармаковського відповідали тогочасній педагогічній думці, насамперед ідеям Ф.Фребеля, що домінували на ниві освіти. Дослідник, аргументуючи позицію виховного впливу ручної праці, підтримував тезу німецького педагога про те, що людина за своєю природою є творцем, а в дитячому віці виявляється інтерес до творчості та діяльності. Тому завданням школи має бути формування в особистості філософії праці. Адже суголосно сьогоденню є думка про те, що часто після закінчення школи випускники не тільки не здатні до роботи, а й виявляють нехтування працею загалом і людьми праці зокрема. Філософія праці розкривається педагогом як сутнісна характеристика вільної особистості. В.Г. Фармаковський зазначав, що людина, яка не відзначається інтересом і бажанням до праці, стає рабом і виявляє рабське ставлення до праці [там само, с. 13].

Акцентуючи увагу на ідеї запровадження ручної праці як окремого навчального предмета, автор наголошував на важливості правильного методичного керівництва цією діяльністю. У навчально-виховному процесі праця має бути організована і методично керована. Лише така праця є педагогічно доцільною. Педагог виводить правила, дотримання яких сприяє формуванню того виховного впливу ручної праці, якого має домогтися школа: виконувана робота має цікавити дитину, не варто використовувати завдання, які мають лише технічний характер; вироби дітей мають бути певною мірою корисними для побуту; технічні прийоми роботи не повинні вивчатися окремо, а в процесі виконання виробу; робота має виконуватися хоч і під наглядом та керівництвом вчителя, але обов'язково самостійно, самою дитиною; праця учня має бути дієвою, а не прихованою грою, адже ручна праця має формувати інтерес і любов до праці, а не до гри. Дотримання цих умов забезпечує правильне методичне керівництво ручною працею дітей, тому важливим є взаємозв'язок таких компонентів, як: учитель – вид праці – навчальний план – процес навчання – учень – середовище [там само, с. 35].

Роль учителя є визначальною в організації педагогічно доцільної ручної праці. В контексті

розроблення проблеми професійної готовності вчителів ручної праці, автор вказаного посібника заперечує можливість включення до такої діяльності ремісників, майстрів, навіть за умови проходження ними педагогічних курсів. Педагог наводив різноманітні приклади з практики керівництва ручною працею різних шкіл (в тому числі і різних країн). Спираючись на вивчений досвід, єдиним педагогічно виправданим у ситуації професійної підготовки положенням В.Фармаковський називає введення в план підготовки вчителів початкових шкіл програми навчання дітей ручної праці [там само, с. 37].

Дослідник, обґрунтовуючи свою позицію щодо змісту ручної праці, вважав необхідним ретельний добір її видів. Тому робота коваля – не підходить, адже не дозволяє виховувати акуратність та чистоту; зі слюсарними роботами ті самі проблеми, що й ковальські; плетіння кошиків – одноманітна робота, незручна шкідлива поза; палітурні роботи – обмежений інструментарій, одноманітність. Аналізуючи можливість використання різних видів робіт учнями, педагог доводив, що тільки робота з оброблення деревини може і має бути використана в школі. Робота з деревом допоможе вирішити поставлені педагогічні завдання та повністю відповідає вимогам, що визначив дослідник: праця має становити інтерес для дітей і сприяти розвитку моторики рук, привчати до порядку та акуратності, формувати в учня любов до чистоти, бути посилюючою для дітей; вироби мають бути корисними в побуті. Варто відзначити виховний потенціал праці, а вироби мають відповідати естетичним вимогам. Праця має зміцнювати та розвивати фізичні сили дітей, створити протидію тривалому нерухомому перебуванню дитини за партою [там само, с. 39–40].

У питаннях організації навчального процесу педагог звертається до загальної дидактики, що виражається в ідеї організації навчання від простого до складного з використанням наочності. Здійснюючи навчання ручної праці, вчитель може використовувати різні види наочності: креслення та моделі. В.Г. Фармаковський акцентував увагу на тому, що робота за кресленням є найвищим ступенем ручної праці. Тому педагог розробив окремі правила для моделей, які можуть використовуватися в процесі навчання ручної праці. Він вважав, що моделлю не може бути предмет розкоші й нею не може бути річ, що не має користі. Складні моделі також не варто пропонувати виконувати. Учні, які беруть участь у виготовленні моделі, вчать розрізняти природну структуру дерева, оволодівають технологією оброблення різних порід дерева, прикрашання моделі різьбленням. Моделлю можуть бути фігури, правильні з погляду геометрії та чисті з погляду естетики. Вони охоплюють основні види матеріалу та прийоми оброблення, особливості використання основних інструментів й способів кріплення частин. Для цього педагог пропонує альбом моделей, за якими мають навчатися діти. Він складається із 100 виробів, об'єднаних у дві великі групи; 50 перших

– це моделі для вивчення програми ручної праці, а інші 50 – це повторення пройденого матеріалу, але з ускладненням та диференціацією. За підрахунками автора згаданої праці, учень, виконуючи роботи за основною колекцією, оволодіває 87 прийомами оброблення деревини та виконує близько 774 різних вправ, кожна з яких повторює в середньому по дев'ять разів [там само, с. 76].

Організаційно-дидактичні умови процесу навчання ґрунтуються на принципах доступності й систематичності, вважав В.Фармаковський. Ці принципи є пріоритетом у навчанні дітей ручної праці. Виконання прийомів оброблення деревини має формуватися на основі базових елементів роботи, найскладніше завдання необхідно розкласти на конкретні, елементарні вправи, що надалі дозволять дитині зробити виріб самостійно. Методичні підходи педагог творчо переймає з методики розвитку мовлення, в якій учитель переходить від найпростіших слів та їх аналізу до найскладніших елементів мовного вжитку. При цьому В.Фармаковський звертає увагу вчителя на те, що він має створити для себе міцну основу, таку, яку має для себе вчитель мови у вигляді азбуки. Для підтримки реалізації такої ідеї В.Фармаковський пропонує таблицю виконання робіт, розроблену шведським педагогом О.Саломоном (ідейним натхненником автора праці «Методика ручної праці»). У цій книжці систематизовано весь хід навчання дітей ручної праці з виділенням окремих вправ, кількості виконання їх для різних порід дерева, послідовністю виконання вправ для різних виробів [там само, с. 79]. Автор дотримується принципу послідовності й у використанні інструментів оброблення деревини, вказуючи на важливість поступового їх введення по мірі ускладнення завдань та рівня оволодіння навичками роботи з попереднім інструментом.

Спираючись на досить регламентовану структуру програми навчання дітей ручної праці, описану в посібнику, автор вказує на важливість педагогічного керівництва ручної праці дітей. Продовжуючи ідею виховного значення ручної праці, В.Фармаковський обґрунтовував обов'язковість самостійного виконання дітьми виробів і різноманітність завдань, пов'язаних із природними особливостями уваги дитини. Важливо акцентувати увагу на наступності між попереднім і подальшим виробом, що гармонійно продовжує розвиток умінь.

На виховному значенні ручної праці В.Фармаковський наголошує і в питаннях колективних та індивідуальних форм навчання. Працю він розглядав як індивідуальну творчу діяльність кожної особистості. Тому вважав, що необхідно починати роботу з невеликою групою (чотирма дітьми) та поступово її збільшувати до дванадцяти учнів. Так підтверджується визначальне значення виховання особистості в процесі навчання дітей ручної праці [там само, с. 88].

Вивчення книжки «Методика ручної праці» Володимира Гнатовича Фармаковського дає змогу з'ясувати роль, значення та шляхи реалізації

трудового виховання дітей кінця XIX – початку XX століття. Перспективою подальшого дослідження вважаємо вивчення спадщини В.Фармаковського задля з'ясування його внеску в становлення вітчизняної освіти.

Література

1. *Антипін Є.Б.* Характеристика історіографії і джерельної бази дослідження проблеми наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / Є.Б. Антипін // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 14–17.
2. *Гупан Н.М.* Українська історіографія історії педагогіки / Н.М. Гупан. – К.: А.П.Н., 2002. – 224 с.
3. *Помелов В.Б.* Фармаковские – Синцовы – Бараковы... (К 170-летию со дня рождения В.И. Фармаковского) / В.Б. Помелов // Герценка: вятские записки:[науч.-попул. альм.] / Киров. Ордена почёта гос. универс. Обл. науч. б-ка им. А.И. Герцена; редкол.: Н.П. Гурьянова (сост.) [и др.]. – Киров, 2013. – Вип. 24. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.herzenlib.ru/almanac/number/detail.php?NUMBER=number24&ELEMENT=gerzenka24_2_2. – Назва з екрана.
4. *Раскин Д.И.* Классификация историко-педагогических источников / Д.И. Раскин // Историографические и методологические проблемы изучения отечественной школы и педагогики: сб. науч. Трудов. – М.: Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 85–99.
5. *Фармаковский В.И.* Методика ручного труда / В.И. Фармаковский. Одесса. – 1889. – 94 с.

Анотації

Євген АНТИПІН

Питання трудового виховання дітей у дидактичному доробку Володимира Фармаковського

У статті висвітлено результати вивчення дидактичних джерел дослідження ідей трудового виховання дітей наприкінці XIX – початку XX століття. Виокремлено ідею впровадження ручної праці в практику роботи школи та представлено аналіз навчального посібника В.Г. Фармаковського з методики викладання ручної праці (кінець XIX століття). Охарактеризовано особливості вивчення дидактичних джерел щодо ідей трудового виховання.

Ключові слова: дидактичні джерела, концепти трудового виховання, ручна праця, трудове виховання дітей.

Евгений АНТИПИН

Вопросы трудового воспитания детей в дидактических наработках Владимира Фармаковского

В статье представлены результаты изучения дидактических источников исследования идей трудового воспитания детей в конце XIX – начале XX столетия. Определена идея внедрения ручного труда в практику работы школы и представлен анализ учебного пособия В.И. Фармаковского по методике преподавания ручного труда (конец XIX столетия).

Охарактеризованы особенности изучения идей трудового воспитания детей на материале дидактических источников.

Ключевые слова: дидактические источники, концепты трудового воспитания, ручной труд, трудовое воспитание детей.

Eugen ANTYPIN

Problems of labor education of children in the didactic heritage of Volodymyr Farmakovskyy

The article highlights the results of study the didactic sources of research the idea of labor education (the end of XIX-the beginning of XX century). The author singled out the idea of implementation the handcraft as school lesson. Also the author presents the analysis of tutorial for handcraft training written by V.I. Farmakovskyy in the end of XIX-th century. It is characterized the features of studying the copy-right didactic sources for the research ideas of labor education of children.

Keywords: didactic sources, concepts of labor education, handcraft, labor education of children.

